

ПЕТРИКІВСЬКА ОРНАМЕНТИКА НА КИЇВСЬКІЙ ПОРЦЕЛЯНІ

У зв'язку із закриттям протягом двох останніх десятиліть більшості фарфорових підприємств України постала нагальна потреба — зберегти і ввести в науковий обіг інформацію, яку ще можна зібрати та проаналізувати, поки вона не втрачена безповоротно.

Декорування порцеляни — тема, яка заслуговує на глибоке наукове дослідження. Як зазначав художник й теоретик Б. Смирнов, художній образ у декоративно-прикладному мистецтві формують три чинники: матеріал; функція; декор. Мистецькі твори є одночасно і свідками, і уособленням минулих епох. Розписи в стилі бідермейєр, агітаційний фарфор, так званий сталінський ампір — яскраві віхи історії мистецтва і кераміки зокрема.

Застосування у середині минулого століття петриківського розпису в декоруванні порцеляни є одним з етапів становлення українського декоративно-прикладного мистецтва. Про це йдеться у публікаціях таких українських мистецтвознавців, як Б. Бутник-Сіверський, Н. Велігоцька, Н. Глухенька, О. Данченко, І. Сакович, Ю. Смолій, О. Чарновський, В. Щербак.

Декорування є завершальною й відповідальною ланкою у загальному циклі технологічного процесу щодо виготовлення художніх керамічних виробів. Воно надає їм ошатного вигляду, від способу декорування великою мірою залежить мистецька якість виробів.

Оздоблення керамічної художньої продукції провадиться засобами живописного і пластичного декору. Колірне декорування полягає або в суцільному покритті виробів, або в нанесенні на них, як правило, орнаментального розпису керамічними фарбами, поливами, ангобами, люстрами, емалями. Різноманітні живописні розробки залежно від способу їх нанесення на вироби поділяють на *рукотворні* (розпис пензлем або пером «від руки»), *механічні* (аерографія, декалькоманія, друк, штамп, шовкографія, фотокераміка) та *комбіновані* (поєднання рукотворного методу з механічним). До пластичного декору відносяться: рельєф, контррельєф, ажур, ліпні елементи [1, с. 147].

У виданні «Майстри петриківського розпису» Н. Глухенької повідомляється, що сестри Ганна і Віра Павленко та Марфа Тимченко почали застосовувати розпис на фарфорі у 1940–1941 рр. А перші спроби у цьому виді творчості відносяться до 1936 року, коли до Київської школи майстрів народної творчості, де навчалася юна Ганна Павленко, привезли білий порцеляновий посуд для оздоблення розписом. Саме Ганні випало розписати його петриківським орнаментом. Петриківські квіти чудово лягли на біле порцелянове тло. У 1937 році з Петриківки до Києва прибула старша сестра Ганни — Віра Павленко, а в 1938 році — їхня односельчанка Поліна Глущенко. Отож разом вони й почали працювати в галузі розпису порцеляни [6, с. 260].

Наразі петриківський орнамент має багатовікову традицію і тісно пов'язаний з мистецькою культурою Запорозької Січі. Назву свою він одержав від села Петриківки Дніпропетровської області. Під час свого заснування у 1772 році село дістало назву Петриківка — від імені останнього кошового отамана Війська Запорозького Петра Калнишевського, який був ініціатором переселення козаків зі старовинного запорозького селища Курилівки.

Загалом петриківський розпис розвивався у вигляді стінопису та декору речей хатнього вжитку. Із покоління в покоління передавалися традиції розпису, самобутнього, переважно рослинного орнаменту, який дедалі більше удосконалювався. Поступово із петриківських селян виділилася група майстрів, які перетворили це ремесло на свою професію і розписували не тільки інтер'єри хат, а й скрині, народні музичні інструменти, сани, віялки тощо.

На початку ХХ сторіччя з'явилися паперові так звані «мальовки». Такі малюнки на папері спочатку використовувалися селянами як оздоблення інтер'єру помешкання, а згодом стали самодостатніми творами декоративної станкової графіки та почали виконувати роль ескізів при розписуванні фарфорових виробів, тканин, дерев'яних шкатулок та декоративних тарілок [2, с. 3].

Самобутній за своєю мистецькою сутністю, виконаний з високою майстерністю, петриківський декоративний розпис має специфічні особливості, завдяки яким він відрізняється від розпису навіть сусідніх з Петриківкою сіл. Характерною його особливістю є, зокрема, переважання рослинного (здебільшого квіткового) орнаменту з фантастично-вигадлихими квітами.

Прикладом цього може бути традиційна так звана «цибулька», схожа на розрізану навпіл цибулину. Такий мотив, скопійований 1913 року зі стіни петриківської хати, можемо бачити у Дніпропетровському історичному музеї.

На тонкому, граціозно вигнутому стебельці теплого світло-зеленого забарвлення розміщено дві «цибульки» рожевого кольору. Деякі, крупніші листочки, що на стеблі, своєю пластичною формою нагадують акантовий лист. Дрібні ж листочки, виконані легкими відривистими мазками, називаються «папороттю». Такими ж тонесенькими мазками, що справляють враження чогось пухнастого, легенького, немов повітря, виконано пестики квітів і бутони, розміщені на стеблі. Ажурність й графічна чіткість малюнка, віртуозність його виконання досягаються письмом за допомогою тонкого саморобного пензлика з котячої шерсті. Таким пензликком петриківці виконують пухнасті і перисті зображення рослин, особливо листочки. Іноді квіти в петриківському орнаменті поєднуються чи доповнюються ягодами, наприклад, виноградом і калиною, а також вміщуються птахи, які «клюють» ягоди. Рідше зустрічаються зображення тварин і людей [3, с. 7].

Петриківський розпис як декор органічно поєднався з порцеляною. Гладенька поверхня фарфорових ваз, чайників, тарілок дозволяє технічно бездоганно виконувати такі прийоми, як півтінювий мазок, перехідний мазок та продрапування. А використання техніки підполив'яного живопису значно розширило можливості петриківського розпису. М'якість кольорів малюнка, виконаного солями металів, нечіткість абрисів елементів орнаменту з подальшою доробкою їх у техніці надполив'яного розпису та вкрапленням золота створює дещо новий, трохи незвичний для петриківського розпису тип декору.

Значних успіхів досягла у цій техніці Ганна Павленко. Вона була першою петриківчанкою, яка «осіла» в Києві. П'ятнадцятирічною дівчиною разом з досвідченою Тетяною Патою та іншими петриківськими народними майстрами вона була запрошена до столиці для участі у підготовці Першої виставки українського народного мистецтва, яка відбулася 1936 року у Києві, Москві і Ленінграді. З метою підготовки експозиції для згаданої виставки у Києві були створені Експериментальні майстерні народного мистецтва і запрошено до творчої праці в них народних майстрів з ряду областей України. Згодом на базі майстерень у Києві відкрили школу майстрів народної творчості. Ганна Павленко стала однією з перших її учениць і у вільний час навчала петриківського розпису інших учнів. З того часу вона — учасниця республіканських, всесоюзних та міжнародних художніх виставок. Саме з того часу, напевне, й слід починати відлік творчої діяльності майстрині [6, с. 259].

Починаючи з 1944 року, творчість Ганни Іванівни професійно пов'язана з порцеляною. З чотирьох петриківських майстринь вона пропрацювала у штаті Київського експериментального кераміко-художнього заводу найдовше — сорок три роки [6, с. 261]. А з 1944 по 1948 та з 1954 по 1968 рр. творчо працювала на цьому ж підприємстві і старша сестра Ганни — Віра Павленко. Також 1944 року сюди прийшла працювати Віра Клименко-Жукова. Від 1953 року на заводі з'явилася ще одна петриківчанка — Марфа Тимченко. У творчості названих майстринь, що долучилися до сфери декорування фарфору, виразно відчуваються загальні риси традиційної петриківської орнаментики і техніки розпису, водночас мистецький почерк кожної з них позначений також індивідуальними художніми особливостями — методом роботи, колоритом, способом застосування улюблених мотивів орнаменту [2, с. 28].

Спробуємо бодай коротко охарактеризувати творчу працю кожної з майстринь петриківського розпису на Київському експериментальному кераміко-художньому заводі.

Ганна Павленко (1919–2008), як уже зазначалося, почала працювати на заводі в 1944 році. Того ж року стала членом Спілки художників України. Захоплювалася декоруванням засобами підполивного кобальту. Вдавалася до створення нетрадиційної гами кольорів: часто виконувала розписи, наприклад, лише

пурпуровою фарбою або пурпуром з холодною зеленню чи зеленими барвами, збагаченими кількома різними відтінками. В техніці надполивного розпису домагалася прозорості мазка, від чого декор ставав легким, акварельним. При цьому майстриня тонко відчувала форму, її об'єм, силует. Крім посуду, розписувала великі декоративні вази, одна з яких прикрашає Український зал в ООН.

За творчі заслуги у декоративному мистецтві 1971 року Ганну Павленко нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, в 1977 році їй присвоєно почесне звання заслуженого майстра народної творчості Української РСР. 1994 року майстриня стає лауреатом премії імені Катерини Білокур [6, с. 261].

Віра Павленко (1912–1991) — на заводі працювала з 1944 по 1968 р. (з перервою у шість років). Активно розробляла нові форми квітів, способи кольорових сполучень, композиційних вирішень. Традиційні петриківські орнаменти нею вдало оновлюються й віртуозно в'ються на об'ємних виробах і так само вишукано лягають на плоскі форми. Серед розмаїття квітів — пташечки, риби, дівчата в українському вбранні. Любила малювати надполивними фарбами, солями, кобальтом; золоту фарбу вводила доволі стримано. Її роботи зберігаються в художніх музеях Києва, Санкт-Петербурга, Дніпропетровська. Найбільша кількість робіт зберігається в Національному музеї українського народного декоративного мистецтва, в тому числі у постійній експозиції відділу фарфору.

Віра Клименко-Жукова (1921–1965) — навчалась у місцевій школі декоративного малювання, яку закінчила 1939 року. До початку війни розписувала таці на фабриці художніх виробів у м. Жостові (Росія). В 1944 році почала працювати на Київському експериментальному кераміко-художньому заводі. Чудовий колорист і віртуозний виконавець, Віра Клименко-Жукова розписувала чайні сервізи і декоративні вази. Характерним для неї було якнайповніше виявлення форми декоративних порцелянових виробів живописними засобами.

Унікаючи натуралістичного трактування рослинних форм, майстриня зображувала подібне до опахала перисте листя, пластично вишукані пелюстки квітів. Неабиякий хист колориста дозволяв художниці гармонійно поєднувати повнозвучні, соковиті червоні, сині чи фіолетові тони з легкими сріблясто-сірими та золотисто-жовтими відтінками. Застосовуючи у своїх розписах переважно традиційні рослинні мотиви, вона творчо їх переосмислювала й сміливо вводила нові елементи, наприклад колоски пшениці, качани кукурудзи [2, с. 13].

В останні роки праці на заводі у творчій манері Віри Клименко-Жукової стало помітним її схиляння у бік створення більш узагальнених композицій розпису. Опускаючи другорядні деталі орнаменту, вона відмовляється від надмірного декорування білосніжної поверхні порцелянових виробів кольоровим розписом. Свідченням цього може бути розписана нею таким чином імпозантна декоративна ваза, що експонувалася 1959 року у павільйоні Української РСР на міжнародному ярмарку в Марселі. Наразі майстриня вважала, що узагальнено-укрупнений мотив петриківського розпису небезпідставно краще, органічніше сприймається в інтер'єрі. Цього принципу вона дотримувалась в останні роки своєї творчої праці. Загалом, як видається, не буде перебільшенням сказати, що Віра Клименко-Жукова була однією з найталановитіших майстринь в галузі декорування порцеляни.

Марфа Тимченко (1922–2009) — народний художник України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка і Премії імені Катерини Білокур. На заводі працювала з 1953 року впродовж майже трьох десятиліть. Виявила себе талановитим художником, що гостро відчуває святкову яскравість порцеляни. Соковитий колорит, невичерпне багатство орнаментальних композицій характеризують її творчу манеру. Улюбленими мотивами художниці, крім традиційних квітів, трактованих нею, сказати б, по-новому, є також зображення комах, птахів, тварин, людських постатей. У своїх квіткових й сюжетно-тематичних композиціях майстриня винахідливо та досить оригінально інтерпретує елементи петриківського орнаменту, уміло привносить неповторно своє, індивідуальне надаючи орнаментальним мотивам привабливої новизни.

На початку 1970-х Марфа Ксенофонтівна за допомогою особисто винайдених художніх засобів, побудованих на принципах петриківського розпису, почала малювати цілком оригінальні, виразно декоративні і водночас глибоко поетичні за суттю картини-пейзажі. Про це у публікації В. Щербака мовиться: «Віртуозно написані квіткоподібними елементами-мазками, пейзажі Марфи Тимченко можна порівняти з проникливо проспіваними піснями: то замріяно-елегійними (“Седнівські каштани”), то епічно-задумливими (“Озера”), то емоційно-експресивними (“Вітер”), а найчастіше мажорно-оптимістичними (“На лузі у Седневі”, “Новий день”, “У нашому дворі»)» [5, с. 6]. Варто згадати також твори художниці, присвячені

В.І. Павленко. Вазы Декоративні. 1960-і. Фарфор, надполивний розпис. КЕКХЗ

Г.І. Павленко-Черниченко. Ваза декоративна. 1950-і.
Фарфор, надполивний розпис. КЕКХЗ

Г.І. Павленко-Черниченко. Ваза декоративна. 1981.
Фарфор, надполивний розпис. КЕКХЗ

В. І. Павленко. Сервіз чайний. 1940-і. Фарфор, надполивний розпис. КЕКХЗ

М. Тимченко. Ескіз розпису

шевченківській тематиці, про які В. Щербак повідомляє: «Окрему вагому серію у творчому доробку Марфи Тимченко становлять композиції, виконані за мотивами творів Т.Г. Шевченка і пов'язані з іменем Кобзаря. Шевченківська тема розпочалася для Марфи Тимченко ще в 1940-і, коли вона виконала розписи в інтер'єрах пароплава "Тарас Шевченко". А потім у різні роки й особливо в останні було створено композиції "Хлюпочуться качаточка", "Мені тринадцятий минало", "Катерина", "Ці треті півні не співали", "Реве та стогне Дніпр широкий", "Шевченкова липа у Седневі" та інші» [5, с. 6].

Надбання класиків петриківського розпису на порцеляні розвинули та продовжили їхні учні.

Олена Скицюк (1950 р. н.) — дочка Марфи Тимченко. У 1973 році закінчила Львівський інститут декоративного і прикладного мистецтва (відділення художньої кераміки). Працювала на Київському експериментальному кераміко-художньому заводі з 1973 по 1974 рік. Пізніше з 1994 по 2000 рік викладала у Київській дитячій академії мистецтв, а з 2000 року викладає у Київському державному інституті декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука. Дотримуючись традицій петриківської школи декоративного розпису, напрацьовувала свій мистецький почерк. У її творах відчутний вплив матері і батька одночасно. І саме на цьому підґрунті вона виробила власну, упізнану манеру письма, для якої характерними є крупні елементи композиції в поєднанні з дрібними деталями. На відміну від батьків, О. Скицюк не виконує сюжетних композицій. Її творам притаманні піднесена емоційність і водночас гармонійна лагідність барв, загального колориту кожної з картин.

Наталія Черниченко-Лампека (1954 р. н.) — дочка Ганни Павленко. Також закінчила Львівський інститут декоративного і прикладного мистецтва (відділення художньої кераміки) у 1979 році. Працювала на Київському експериментальному кераміко-художньому заводі з 1979 по 1996 рр. Продовжує розвивати напрацювання матері і вдається до пошуку нових композиційних та колористичних вирішень в руслі традиційного декоративного живопису. Працюючи на заводі, багато уваги приділяла розпису порцеляни солями металів, вважаючи цю техніку органічною для декорування фарфору. Викладала навчальний курс петриківського розпису в Київському художньо-промисловому технікумі (1991–1994) та у Київському центрі дитячої та юнацької творчості (1994–1996). З 2000 року — старший викладач Київського державного

Н. Черниченко-Лампека, М. Лампека. Куманець та керамічний посуд. 1991. Фарфор, розпис

інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука, викладає такі навчальні дисципліни, як композиція, робота у матеріалі та основи ремесла, у тому числі і розпис порцеляни.

Тамара Жукова (1948 р. н.) — дочка Віри Клименко-Жукової. Закінчила Київський інститут легкої промисловості. Викладає петриківський розпис у Центрі дитячої творчості Києво-Святошинського району. Активний учасник художніх виставок 1960—1970-х. Працює в основному на папері, має також твори, виконані у техніці розпису на порцеляні. Її творам властива стримана колористична гама, а за технікою мазка вони схожі на роботи матері, але деталізовані по-своєму.

Олена Кулик (1979 р. н.) — дочка Олени Скицюк, онука Марфи Тимченко. Закінчила Київський художньо-промисловий технікум (відділення монументально-декоративного розпису) та Національну академію образотворчого мистецтва і архітектури (за спеціалізацією «графіка»). Тяжіє до мініатюри, помітний вплив мами та бабусі. З порцеляною працювала не багато. Володіє витонченою технікою розпису, доведеною до філігранності. Намагається поєднати петриківський розпис з комп'ютерною графікою, створює глибокоемоційні композиції.

Катерина Нікітаєва (1950 р. н.) — корінна петриківчанка. 1972 року закінчила Дніпропетровське художнє училище, де разом з групою петриківчан спеціалізувалася на оздобленні порцеляни. Практику проходила на Синельниківському фарфоровому заводі. Працювала на Київському експериментальному кераміко-художньому заводі з 1972 по 2003 рр. Залишилась найбільш відданою традиційному петриківському розпису, зберігає колористичні і композиційні схеми та елементи, притаманні старим майстрам.

Ірина Пещух (1952 р. н.). 1973 року стала ученицею живописного цеху Київського експериментального кераміко-художнього заводу. В 1975 році перевелася копіюючою у художню лабораторію. Петриківському розпису навчалася у Ганни Павленко. В композиціях орієнтувалася на свою наставницю. Кольорова гама дещо строга — зумовлена відповідним змішуванням кольорів. З 1984 по 1989 рр. навчалася у Львівському інституті декоративного і прикладного мистецтва (відділення художньої кераміки). Після інституту більше уваги приділяла роботі з формою, розписом займалась менше. У 1995—2002 рр. — головний художник Київського експериментального кераміко-художнього заводу.

Катерина Устименко (1957 р. н.). У 1977 році закінчила Миргородський керамічний технікум, де навчали її петриківському розпису, і до 1996 року працювала на Київському експериментальному кераміко-художньому заводі. Створювала орнаментальні композиції, часом не характерні для традиційного декоративного малювання. Використовує ніжні бірюзові, рожеві, сіро-голубі пастельні кольори, які гармонійно поєднуються з білизною порцеляни.

Василь Музичук (1930 р. н.) — заслужений майстер народної творчості УРСР. Закінчив Київське училище прикладного мистецтва (1954). На Київському експериментальному кераміко-художньому заводі працював до 1996 року. Йому властиве віртуозне володіння живописним мазком. Перевагу віддавав розписові кобальтом. На початковому етапі творчого шляху у його роботах був помітний вплив петриківчан. Згодом вдавався до пошуку власного почерку на засадах наближення до природи.

Георгій Антоненко (1960 р. н.). Закінчив трирічні курси декоративного розпису за спеціалізацією «петриківський розпис», де його викладачем була корінна петриківчанка Поліна Глущенко. На Київський експериментальний кераміко-художній завод прийшов працювати після школи. У 1977 році був зарахований учнем живописного цеху. Отримав III розряд майстра-копіста і 1986 року перевівся до художньої лабораторії, де пропрацював до 2000 року. З 1979 р. — учасник республіканських художніх виставок. На його творчості помітний вплив петриківських майстрів, які працювали на заводі, а також В. Музичука, з яким Г. Антоненко приятелював. Останнім часом створював декоративно-абстрактні композиції з включенням до них квіткових елементів. Наразі такі твори мають дещо еkleктичний характер, у них зустрічаються поєднання натуралістичних зображень з декоративно трактованими квітковими мотивами.

Підсумовуючи сказане вище, можемо констатувати, що різні за віком, освітою, уподобаннями українські митці творили національний художній фарфор. Велика заслуга в цьому петриківських майстрів, котрі долучилися до творчого процесу. Завдяки їхнім зусиллям наш фарфор набув оригінальних мистецьких якостей, став упізнаним в усюму світі. Викладене у цій розвідці дає підстави вважати, що підтримуваний державою та художньо освячений петриківським розписом розвиток української порцеляни у другій половині ХХ ст. досяг неабияких успіхів і ознаменував вагомий внесок у скарбницю української художньої культури. Тож дуже жаль, що нині втрачається зв'язок виробництва з закладами художньої освіти. Виробничі практики на порцелянових заводах стали рідкістю, та й заводів залишились одиниці. Звідси — нагальна потреба зберегти те, що було напрацьовано попередніми поколіннями художників-фарфористів, з надією на покращення економічної ситуації в Україні, а відтак й на появу відповідних умов для належного функціонування художнього виробництва.

За нинішніх складних економічних обставин, можливо, варто було б створити навчальні студії з декорування порцеляни, оскільки технічні умови для практичного застосування отриманих знань фактично існують (наявність у продажу недекорованих порцелянових виробів та керамічних фарб і доступна температура декоративного обпалу — 820 °С). Робота таких студій, напевне, могла б якоюсь мірою забезпечити безперервність традиції декоративного і зокрема петриківського розпису на фарфорі.

1. Акунова Л. Ф., Приблуда С. З. Материаловедение и технология производства художественных керамических изделий. — М., 1979.
2. Глухенька Н. Петриківські декоративні розписи. — К., 1965.
3. Глухенька Н. Петриківські майстри декоративного розпису. — К., 1959.
4. Лукич Г. Е. Конструирование художественных изделий из керамики. — М., 1979.
5. Щербак В. А. Славетна Марфа Тимченко // Народне мистецтво. — 2007. — № 1/2. — С. 4–9.
6. Технічна естетика і дизайн: Міжвідомч. наук.-техн. зб. — К., 2008. — Вип. 5.

Анотація. У статті мовиться про роль майстрів петриківського розпису в декоруванні української порцеляни ХХ століття.

Ключові слова: петриківський розпис, ХХ століття, Україна, Київський експериментальний кераміко-художній завод, порцеляна (фарфор).

Аннотация. В статье говорится о роли мастеров петриковской росписи в декорировании украинского фарфора XX века.

Ключевые слова: петриковская роспись, XX век, Украина, Киевский экспериментальный керамико-художественный завод, фарфор.

Summary. The article says about the role of artists in decorating Petrykivka Ukrainian porcelain of the 20th century.

Keywords: Petrykivka painting, the 20th century, Ukraine, Kyiv experimental ceramic-artistic plant, porcelain.